

Avarok pusztái

Martin Opitz Kiadó • MTA BTK MŐT

Az e kötetbe foglalt 37 régészeti tanulmány témáját tekintve az őskortól a középkorig több ezer év történetét öleli át, azonban ami mégis egybe fűzi őket az az, hogy a szerzők ezen cikkeikkel Lőrinczy Gábor régészt köszöntik 60. születésnapján.

Az ünnepelt 1981-től dolgozik régészként, előbb a nyíregyházi, majd 1985-től a szegedi múzeumban. Elsősorban a Kárpát-medence népvándorlás kori régészetével foglalkozik, az avar kort kutatja. Nevéhez fűződik a Tiszántúl egyik legjelentősebb kora avar kori temetőjének feltárása Szegvár-Oromdúlón. Egy-egy feltárás kapcsán érdeklődése az avar koron kívül a bronzkor, a római, az Árpád- és a középkor felé is irányult. Az elmúlt évtizedben érdeklődésének homlokterébe a Maros-torkolat nyugati oldalának honfoglalás kori településtörténeti kérdései kerültek.

Komoly tudományos publikációs tevékenysége mellett nevéhez számos nagy sikerű kiállítás és konferencia is fűződik, illetve alapító szerkesztője a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiadványsorozatainak (MFME – *Studia Archaeologica*, MFME – *Monumenta Archaeologica* és MFME – *Monographia Archaeologica*), valamint több önálló régészeti tanulmánykötetnek. Tagja számos hazai régészeti szakmai társaságnak.

Sokoldalú szakmai munkásságának tanúbizonysága, hogy az őt köszöntő kötetbe egykori tanárai, kortársai és közel másfél évtizedes oktatói tevékenysége során kinevelt tanítványai is szép számmal vannak képviselve a szerzők között, a kollégák és barátok mellett.

A tanulmánykötet hűen illusztrálja az ünnepelt sokoldalúságát, s a hazai régészeti kutatások hihetetlen sokszínűségét.

AVAROK PUSZTÁI

AVARUM SOLITUDINES

OPITZ ARCHAEOLOGICA 6.
MTA BTK MŰT KIADVÁNYOK 2.

AVAROK PUSZTÁI

Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára

AVARUM SOLITUDINES

Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his
sixtieth birthday

Szerkesztette / Edited by

Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila

Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MŐT

Budapest 2014

A kiadvány megjelenését támogatta

Magyar Tudományos Akadémia

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

PPKE BTK Régészeti Tanszék

Ásatárs Kft.

Dobosi-Stier Pincészet, Badacsonytomaj

Kozma Sándor egyéni vállalkozó, Dabas

© Szerzők, 2014

© Szerkesztők, 2014

© Martin Opitz Kiadó

© MTA BTK MŐT

Angol nyelvű fordítás, lektorálás

Seleanu Magdaléna

Borítóterv

Auri Bt.

A hátsó borító Koncz Margit rajzainak felhasználásával készült.

ISBN 978-963-9987-13-5

ISSN 2060-6370

Kiadja a Martin Opitz Kiadó és az MTA BTK MŐT

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOM / INDEX

Szatmári Imre: Születésnap i köszöntő	9
Lőrinczy Gábor publikációi	11

AZ ALFÖLD ÉS A DUNÁNTÚL ŐSKORA

<i>Trogmayer Ottó</i> : Az édentől északra — North of Eden	19
<i>Raczky Pál – Anders Alexandra</i> : Szentpéterszeg-Kovadomb. Egy késő neolitikus lelőhely tér-képei — Szentpéterszeg-Kovadomb. Image-scapes of a Late Neolithic settlement	23
<i>Vácsi Gábor</i> : A síóagárd-leányvári kincslelet. Megjegyzések a gyermelyi horizont időrendjéhez — The hoard from Síóagárd-Leányvár. Notes on the chronology of the Gyermely horizon	43
<i>P. Fischl Klára – Pusztai Tamás</i> : Új preszkíta sír Mezőcsát-Hörcsögösről — New pre-Scythian grave from Mezőcsát-Hörcsögös	59

PANNONIA ÉS BARBARICUM

<i>Müller Róbert</i> : Temetőrészlet Zalaegerszeg-Kaszaházáról. Újabb késő római sír vasguzsallyal és orsóval — The cemetery section at Zalaegerszeg-Kaszaháza. A new Late Roman grave with distaff and spindle	65
<i>Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria</i> : Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről — On the present state of research of the Alföld dykes	73
<i>Béres Mária – Cselédes Szilvia – Rácz-Szabó Krisztina</i> : Újabb szarmata sírok Csongrád megye északi részében — New Sarmatian graves in northern County Csongrád	85
<i>Nagy Margit</i> : Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákoscsaba-Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz — Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, District XVII, Rákoscsaba-Péceli út and Madaras-Halmok (County Bács-Kiskun)	115
<i>Pópiy Dániel</i> : Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely) — A Sarmatian cemetery and a grave of unknown date at Makó-Mikócsa dűlő (Site M43 31)	161
<i>Soós Eszter</i> : Adatok a barbaricum i bepecsételt díszítésű kerámia elterjedési köréhez. Garadna-Elkerülő út 1. lelőhely pecsételt töredékei — The distribution of stamped pottery in the Barbaricum. The stamped pottery fragments from Garadna-Bypass, Site 1	183
<i>Masek Zsófia</i> : A késő római és kora népvándorlás kori gyorskorongolt házikerámia technológiai változásai az Alföld központi területein — Technological changes in the production of wheel-thrown coarse pottery in the central region of the Hungarian Plain in the Late Roman and Early Migration period	193

AZ AVAR PUSZTÁK NÉPEI

<i>Rácz Zsófia</i> : 5. századi sírok Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A) lelőhelyről — Gräber aus dem 5. Jahrhundert von Nordost-Ungarn (Fundort Hajdúnánás-Fürj-Halom-járás)	203
<i>Gallina Zsolt – Straub Péter</i> : Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep) kora népvándorlás kori sírjai — The Early Migration period graves from Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep)	213

<i>Somogyi Péter</i> : Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich) — Áttört díszítésű, öntött ezüst övveret a freundorfi (Tulln, Alsó-Ausztria, Ausztria) éremmellékletes sírból	235
<i>Balogh Csilla</i> : Kora avar sírok Felgyő-Kettőshalmi dűlőben — Early Avar graves at Felgyő-Kettőshalmi dűlő.....	243
<i>Garam Éva</i> : Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében — The economy, the craft industry and the life-style of an Avar period village in the light of the grave goods from the village cemetery	279
<i>Pásztor Adrién</i> : Gyöngyleletek a szegvár-oromdűlői avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban — Beads from the burials with strainer-spoons of the Avar period cemetery at Szegvár-Oromdűlő.....	291
<i>Prohászka Péter – Trugly Sándor</i> : A Komárom-Bercsényi (ma Gombai) utcai 7. századi avar leletek — Die awarischen Funde von Komárno, Bercsényi (heute Gombai) Strasse aus dem 7. Jahrhundert	313
<i>Bartosiewicz László – Biller Anna Zsófia – M. Choyke Alice</i> : Középvár nyűlláb függők a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből — Middle Avar period hare foot pendants in the collections of the Hungarian National Museum	325
<i>S. Perémi Ágota</i> : Balatonudvari-Fővényes 195. számú avar kori sírja — Grave 195 of the Avar period cemetery at Balatonudvari-Fővényes.....	337
<i>Költő László – Szentpéteri József – Bernert Zsolt – Pap Ildikó</i> : Családok, leletek, generációk. Egy interdiszciplináris kísérlet tanulságai: Vörs-Papkert B — Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at Vörs-Papkert B	361
<i>Marcsik Antónia – Molnár Erika</i> : Szatymaz-Makraszéki iskola avar kori temető humán csontanyaga — The human skeletal remains of the Avar period series from Szatymaz-Makraszéki iskola	387
<i>Bárány Annamária</i> : Csonteszközök Daruszentmiklós F-005 avar kori településről — Avar bone tools from Daruszentmiklós Site F-005 (Fejér county, Hungary)	399
<i>Vörös István</i> : Házityúk étel- és állatáldozat maradványok Vác-Kavicsbánya avar kori temetőjében — Chicken food and animal offerings in the Avar cemetery at Vác-Kavicsbánya.....	409

AZ ÁRPÁDOK BIRODALMA, A KÖZÉPKOR EMLÉKEI

<i>Langó Péter</i> : Egyedi függő Kiszombor B lelőhelyről — A unique earring from the Kiszombor B site.....	427
<i>Révész László</i> : Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében — All carved braid ornament with a figure mounted on horseback from the Carpathian Basin from the era of the Conquest period	439
<i>Natalja B. Krylaszova – Andrej M. Belavin – Türk Attila</i> : Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga-Káma-vidéki analógiák fényében — The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region.....	457
<i>Varga Sándor</i> : Honfoglalás kori temetőrészlet Bátmonostor-Pintér tanyáról. Újabb adatok a 10–11. századi vasmerevítéses tegezkek típusaihoz — A Conquest period cemetery at Bátmonostor-Pintér Tanya. Notes on the quivers with iron stiffeners of the 10 th –11 th centuries.....	497
<i>Bendeguz Tobias</i> : Souvenir aus dem Orient? Ein fāṭimidischer Glasstempel aus Ószőny (Brigetio) — Keleti emléktárgy? Egy fāṭimida üvegpecsét Ószőnyről (Brigetio)	521
<i>Mészáros Patrícia</i> : Kora Árpád-kori temetőrészlet Felgyő-Kettőshalmi dűlőn — An Early Árpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalmi dűlő	527

<i>Marcsik Antónia</i> : Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhely Árpád-kori humán csontvázanyagának ismertetése — The human remains from the Árpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalom.....	589
<i>Fodor István</i> : Előzetes beszámoló a hajdúdorogi Kövecses-halmon végzett ásatásról — Preliminary report on the excavation at Hajdúdorog-Kövecses-halom.....	613
<i>Wolf Mária</i> : Gorzsai <i>homo ludens</i> . Malomjáték egy Árpád-kori házban — The <i>homo ludens</i> of Gorzsa. A game board of Nine Men's Morris in an Árpadian Age house.....	627
<i>Dobó Bernadett</i> : Egy Árpád-kori malomjáték konzerválásának kérdései és tapasztalatai — The conserva- tion of a Nine Men's Morris game board from the Árpadian Age	637
<i>Szatmári Imre</i> : Árpád-kori keresztek és korpuszok a hódmezővásárhelyi múzeum gyűjteményében — Crosses and corpuses of the Árpadian Age in the collection of the Hódmezővásárhely Museum	645
<i>Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs</i> : Terra Geur. Mutatvány az Árpád-kori Vas vármegye történeti topográfiai lexikonjából — Terra Geur. A presentation from the Lexicon of the Historical Topography of County Vas during the Árpadian Age	667
<i>Belényesy Károly</i> : A másik falu... — The other village.....	679

SZÜLETÉSNAPI KÖSZÖNTŐ

*„A barátság, bizony, csak akkor az igazi,
amikor két barát,
noha tán szót sem váltanak egymással,
örömét leli mégis az együttlétben.”*

Georg Ebers

Kedves Olvasó!

Egy olyan kötetet tart most a kezében, amelyben régészeti témájú, tudományos igénnyel megírt tanulmányok sorakoznak, de nem pusztán csak a régészettudományunk kedvére, hanem emellett valami más is összefogja a könyv fedőlapjai közé szorított írásokat.

Összefogja ezeket nemcsak a tudomány iránti elkötelezettség, hanem a szerzőkben együtt élő készülődés, izgató várakozás, s az a közös titok, amelynek célja a meglepetés, az együttes öröm, hogy felköszöntsünk, ünnepeljünk e kötettel Valakit, akinek barátságára, szakmai teljesítményére mindannyian büszkék lehetünk.

Eme közös célunk és szándékunk — a köszöntés —, íme, e kiadvánnyal valóra vált, függetlenül attól, hogy egyikünk vagy másikunk mióta és mi által került ismeretségbe, s van ma is kapcsolatban a kötet főszerzőjével. Egészen biztos, hogy minden egyes közreműködőnek külön-külön is nagyon sok személyes emléke fűződik a korábbi sok közös múzeumi, terep- és kutatói munkához, utazásokhoz, kalandokhoz, koncertekhez, sörözésekhez, beszélgetésekhez, a szigorú és kemény vagy éppen a kellemes, vidám körülményekhez. Az emlékszálak pedig ugyanazon emberhez vezetnek, így általa vagyunk nagyon sokan egymás ismerősei. Ezer képkocka villan fel bennem is, közös, szép emlékekként, amelyeket maradandóvá tett egy-egy régi vagy akár az egy-két héttel, hónappal korábbi élmény, s amelyek által — valahol belül — egyformán gazdagabbak lettünk, s e gazdagság, hiszem, értéket vetít a környezetünk kinti világára is.

Ettől lesz igazán emberi a kötet tartalma, mely egyébként is a régmúlt idők szereplői, elődeink ma még feltáráható, vizsgálható hagyatékának morzsalékából igyekszik az ősök egykori keze munkája alapján levezetni, rekonstruálni egyes munkafolyamataik részleteit. Még fontosabb azonban az, hogy ezen keresztül próbál utat találni az e földet szintén hazájukként tisztelő emberek munkája mögött rejlő gondolatokhoz, az ismeretlen elődök egykori érzéseihöz, mindennapi életük részleteihez.

A szerzők számára nem meglepő, de a kívülrőlők számára mindenképpen figyelemre méltó, hogy — bár születésnap ajándékról van szó — nem csak az ünnepelt kedvenc korszakával, az avar korral foglalkozó írások kerültek a kötetbe, ezzel is jelezve a főszerző szakmai és személyes kapcsolati tőkéjének igen erős voltát, elismert szerepét a tudományos és baráti közösségben.

Kedves Olvasó!

Miközben a régészeti tanulmányokat lapozgatja, olvassa, a tudományos tartalom mellett, kérem, gondoljon arra is, hogy a szerzők munkája, írása közben folyamatosan ott volt az a közvetlenül nem látható szándék, hogy a kötet létrejöttével egyik kitűnő munkatársunknak kedveskedjünk, eddigi teljesítménye, személyisége elismeréseként. Mindannyiunk nevében írom ide ezért, hogy

Isten éltesen Gábor, nagyon sokáig, mindannyiunk örömére!

Békés, 2012. október 24.

SZATMÁRI IMRE

5. SZÁZADI SÍROK HAJDÚNÁNÁS-FÜRJ-HALOM-JÁRÁS (M3 41/A) LELŐHELYRŐL

RÁCZ Zsófia*

A LELŐHELY

2005 szeptemberében Hajdúnánás határában, az M3-as autópálya nyomvonalán, a 41/A számú lelőhelyen három, az 5. század 2. felére keltezhető temetkezés, ezen kívül szarmata telepjelenségek, szarmata körárkos temető részlete¹ és egy 19 sírból álló avar temető (RÁCZ–SZENTHE 2010) került napvilágra. A lelőhely egy alacsony homokdombon feküdt. Az 5. századi sírok az ásatási felszín délnyugati szélén helyezkedtek el, egy csoportban, a szarmata temetkezések között (1. kép 2). A sírfoltok a homokos altalajban igen nehezen voltak

kivehetők, ezért az ásatók a felszínt kutatóárokokkal is átvizsgálták (1. kép 1). Lehetséges, hogy mindössze ez a három sír alkotta a kis temetkezőhelyet, ám az is elképzelhető, hogy a szelvényen túl még továbbiak csatlakoznak a feltártakhoz.

A megelőző feltárást az ELTE BTK Régészettudományi Intézete végezte, az ásatás vezetője Anders Alexandra, Nagy Emese Gyöngyvér és Raczky Pál volt. A helyszíni sírleírásokat és rajzokat Sebők Katalin készítette.

SÍRLEÍRÁSOK

183/213. sír (2. kép 1):² T.: DNYNy–ÉKK (242–62°). H.: 220 cm, sz.: 73 cm, m.: 65 cm. A téglalap alakú sírgödörben felnőtt nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt: 45–55 éves nő (ép koponya, állkapocs és váz), kisebb anyagcsere/hormonális eredetű megbetegedéssel (*hyperostosis frontalis interna*), ami nemét és korát tekintve nem meglepő (MTM 2008.10.20.). Állatjáratok által kissé bolygatott. Mell.: 1. Háromszög alakú, háromgombos rugólemező és rombusz alakú, madárfejes tülemezű, rézötvözetből öntött *kengyel-fibula* (2. kép 4) vas tűszerkezettel a jobb váll felett. Eredeti helyzetéből kimozdulva, hátoldalával felfelé feküdt. A helyszínen mért h.: 5 cm. 2. Az előző *fibula* párja (2. kép 5) a ball vállon, eredeti helyzetben (2. kép 7). A fibulapár elveszett.³ 3. 2 db apró, sötét színű, lapított gömb alakú *üveggyöngy* (2. kép 3) a nyaknál. Átm.: 0,27 és 0,55 cm. 4. Kettős, beütögetett hullámvonallal és vésett X mintával díszített, három lemezes, kétsoros *csontfésű* (2. kép 2) 5 vasszegeccsel a bal felkaron, keresztben.⁴ H.: 10,2 cm, sz.: 5,1 cm, v.: kb. 0,9 cm. A lemezek v.: kb. 0,25 cm, 2,5 cm. 5. *Állatsont* (lapocka) a sír betöltésében, a test fölött kb. 20 cm-rel.

184/214. sír (23. kép 1): T.: DNYNy–ÉKK (247–67°). H.: 220 cm, sz.: 69 cm, m.: 100 cm. A téglalap alakú sírgödörben hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású, 35–45 éves férfi (?) váza feküdt. A neme bizonytalan, mert csak a koponya őrződött meg, amely nem túl férfias és

nem is túl nőies. A biztosabb nem-meghatározáshoz ebben az esetben szükség lett volna a medence vizsgálatára (MTM 2008.10.210). Sírban mért vázh.: 160–165 cm. Állatjáratok által bolygatott. Mell.: 1–3. és 7. tarsoly és tartalma: 1. Réz-ötvözet *csipesz* (3. kép 7) a jobb alkar mellett, a medence-lapát szélén. Elveszett. 2. *Vasszerszám* (csiholó?) (3. kép 6) mellette. H.: 9,13 cm, sz.: 2,25 cm. 3. 3 db *kovakő* (3. kép 2–4) a vastárgy alatt. 4. Kerekded, D alakú *vascsat* (3. kép 5) a medencén. H.: 3,56 cm, sz.: 3,55 cm. 5–6. *Fa-, bőr- és hánicsmaradványok* (?) a medence környékén, az ásató szerint halotti ágy részei lehettek. 7. *Vascsat* (?) az 1–3. sz. mellékletek alatt. Tönkrement.

209/250. sír (3. kép 11): T.: DNY–ÉK (230–50°). H.: 170 cm, sz.: 63 cm, m.: 100 cm. A téglalap alakú sírgödörben 8–9 éves gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású váza nyugodott. Hiányos koponyája és állkapcsa, valamint töredékes-hiányos váza került elő. Sírban mért vázh.: 127 cm. Állatjáratok által kissé bolygatott. Mell.: 1. Kis, ovális *vascsat* (3. kép 8) lapított vashuzalból a koponya bal oldala alatt. H.: 2,74 cm, sz.: 1,8 cm. 2. *Agancsfésű töredékei* (3. kép 9) 3 vasszegeccsel a bal felkar helyén.⁵ 3–4. Tarsoly tartalma a jobb combcsont külső oldalán: 3. Enyhén ívelt hátú, középső nyélállású, kisméretű *vaskés* (3. kép 10), nyélnyúlványa törött. H.: 9,6 cm, sz.: 1,5 cm. 4. *Kovapenge*, elveszett.

* ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B. zsofia_racz@yahoo.de

¹ Tutkovics E.: *Szarmata temetkezések Hajdúnánás határában*. BA szakdolgozat, ELTE BTK. Budapest 2010.

² A feltáráson előkerült objektumok, függetlenül jellegüktől és koruktól, folyamatos számozással kerültek dokumentálásra. Az első szám az objektumot, a második a stratigráfiai egységet jelöli. Az itt közölt képeken a számozás megfelel az eredeti és a sírleírásban is megtartott melléklet-számozásnak.

³ A rajz Sebők Katalin ásatási vázlata alapján készült.

⁴ Tóth Zsuzsanna (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) meghatározása szerint a fésű nagypatás hosszúcsontjából készült, megmunkálása fűrészeléssel, kevés csiszolással történt. A tárgy eredetileg is görbe volt, nem a földben vetemedett meg. A felszínén használat nyoma figyelhető meg.

A TEMETKEZÉSEK RÍTUSA

A tájolási adatok a DNy–ÉK-i és a DNyNy–ÉKK-i irány közé esnek. A Ny–K-i tájolás — a 400 körüli évektől fokozatosan lejátszódó rítusváltás után — a gepida időszak általános temetkezési szokása mind a kisebb sírcsoportokban, mind a nagyobb temetkezőhelyeken, melytől kisebb eltérések is megfigyelhetők (NAGY 1993, 60; B. TÓTH 1994, 287; PROHÁSZKA 2003, 77).⁶

Az aknasírok formája és mérete is teljesen általános az 5. században, bár a jól dokumentált esetekben többször tapasztalható, hogy a felnőttek sírjait mélyebbre, akár 2 méteresre is ásták.⁷ A hosszúság-szélesség értékek alapján a hajdúnánási felnőtt sírok a hosszú-keskeny sírformák közé tartoznak.

Az elhunytak mindhárom esetben nyújtott helyzetben, hanyatt feküdtek. Koporsóra utaló vaskapcsok nem kerültek elő, de a 184., feltételeken férfiként meghatározott sírban fa-, bőr- és hánicsmaradványokat figyeltek meg a medence környékén, amelyek az ásató, Sebők Katalin szerint halotti ágyszőnyegek lehetnek.

Bizonytalan, hogy a három temetkezéshez csatlakoztak-e még továbbiak. Hasonló korú objektumoknál több lelőhelyen megfigyelték ugyanis, hogy egyes sírok akár 30–40 méterre is feküdtek a többitől (B. TÓTH 1994, 285; CSEH 2005, 18–19; SIMONYI 2005, 205). Azt azonban megállapíthatjuk, hogy Hajdúnánás-Fürjhalom-járáson nem egy nagyméretű, soros temető szélső sírjairól van szó.

A kis sírcsoportban történő temetkezés az 5. század jellegzetessége (HARHOIU 1997, 30–31; TEJRAL 1999, 255–274). Ezeket a kutatás többnyire családi temetkezőhelyként, esetleg „udvarházak melletti sírszá-

mú temetőkként” (NAGY 1993, 60; PROHÁSZKA 2003, 78), vagy a hun kori, hun kor utáni (fegyveres) elit csoportok szeparált sírjaiként (TEJRAL 1999, 255–274; TEJRAL 2012, 118) interpretálja.⁸ A szóban forgó idősebb nő/középkorú férfi (?)/gyermek együttes megfelel a családi temetkezőhely elképzelésnek, ám ezt DNS vizsgálatok hiányában nem állíthatjuk biztosan. A nagyobb, soros rendszerű temetőket (*Reihengräberfeld*) az 5. század 2. felében kezdték használni, de ezekkel párhuzamosan is megfigyelhetjük még a korábbi időszak jellegzetességeit.⁹ Kis sírszámú temetőhöz tartozó, néhány házból álló települést tárt fel Cseh János Szolnok határában (Szolnok-Zagyva-part, Alcsi; CSEH 1999).¹⁰

A társadalom különböző rétegei használták a kisebb, 2–8 sírt tartalmazó temetkezőhelyeket, ezt mutatják az eltérő felszereltségű sírok: az — egyedi készítésű, polikróm díszű nemesfém tárgyak és státuszszimbólumok alapján — magas rangú bakodpusztai és apahidai temetkezésektől a nagyméretű ezüstlemezes és reliefszobrászati női és fegyveres férfi sírokon át, a most vizsgált, egyszerű mellékletű hajdúnánási vagy a délebbi lelőhelyről előkerült tápé-szénteglaégető sírokig.¹¹ Ez egyben azt is jelenti, hogy ezt a fajta szeparált temetkezési módot az 5. századi Kárpát-medencében nem csupán az elit kiváltságaként értelmezhetjük;¹² a jelenségre részben más magyarázatot kell keresnünk.¹³ A kis sírcsoportos temetkezési forma összefügghet az 5. században tapasztalható — főként a 4. századi intenzív szarmata megtelepedéshez képest látványos — népességszökkenéssel, a népesség nagyfokú mobilitásával, amelyet

⁵ Tóth Zsuzsanna meghatározása

⁶ A korábbi, az 5. század első felére–közepére keltezhető sírcsoportoknál megfigyelhető a szarmata korra visszavezethető, É–D-i irányhoz közelítő tájolás is, pl. Mezőkövesd-Mocsolyás (LOVÁSZ 2005). A hajdúnánásihoz hasonló, kisebb sírcsoport — a Ny–K-i tájolástól éppúgy DNy–ÉK felé való eltéréssel — került elő Mezőkeresztes-Cethalom (SIMONYI 1999; SIMONYI 2005).

⁷ Pl. Ártánd-Lencsésdomb (MESTERHÁZY 2005); Mezőkeresztes-Cethalom (SIMONYI 2005); Mezőkövesd-Mocsolyás (LOVÁSZ 2005). Vö. PROHÁSZKA 2003, 77.

⁸ A sírszám, illetve annak a kérdésnek a megítélését, hogy nagy temető részletéről vagy valóban kis sírcsoportról van-e szó, gyakran megnehezíti a bizonytalan kutatási helyzet. Vö. pl. Békésszentandrás I/9. sz. lelőhely, Síratoí vályogvető (MRT 8, 65–66). A nagy lemezesfibulás női temetkezések magányos, illetve kis sírcsoportos elhelyezkedéséről lásd PROHÁSZKA 2003, 77.

⁹ Pl. Szolnok-Zagyva-part, Alcsi (CSEH 2005). A 8 síros kis temetőt Cseh János az 5. század végére, az 5–6. század fordulójára keltezte.

¹⁰ Vö. még Kisköre-Pap tanya (SZABÓ 1975; BÓNA 2002, 191–196).

¹¹ Néhány példa kis sírcsoportokra, magányos sírokra a D2b–D3 periódusból és az 5–6. század fordulójáról a Dunától keletre: Csővár (KOVRIK 1959), Domoszló-Víztároló (BÓNA 2002a), Érmihályfalva/Valea lui Mihai, Ro (B. TÓTH 1993a), Gencs/Ghenci, Ro (HARHOIU 1997, 176), Herkőca/Hrtkovci-Vranja, Srb (DAUTOVA-RUŠEVLIJAN 1981), Jászberény-Szőlődűlő (PÁRDUZ 1959, 318), Körösladány (BÓNA 1991, 252, 290), Mezőkeresztes-Cethalom (SIMONYI 2005), Mezőkövesd-Mocsolyás (LOVÁSZ 2005), Nagybakta/Velika Bakta, Ua. (TEJRAL 1999, 270), Nagyvárad/Oradea-Salca Ghețarie, Ro. (HARHOIU ET AL. 2009), Szelindek/Slimnic, Ro. (GLODARIU 1974); Szolnok-Zagyva-part (CSEH 2005), Szurdokpuszpöki (BÁCSMEGI–GUBA 2007), Tápé-Lebő 2. sír (PÁRDUZ 1959, 328–329), Tápé-Szénteglaégető (B. TÓTH 1994), Tarnaméra-Urak-dűlője (BÓNA–SZABÓ 2002). Az itt nem idézett, Tisza-vidéki, nagy lemezesfibulás női sírokról összefoglalóan ld. KOVRIG 1951; BIERBRAUER 1995; PROHÁSZKA 2003; NAGY 2005.

¹² A kis külön-temetőkről (*Sonderfriedhof*), mint az elit női sírok, illetve a fegyveres réteg jellegzetes temetkezőhelyeiről — amelyek az 5. század középső harmadában és 2. felében az újonnan létrejövő, „Duna-vidéki-keleti germán” hatalmi struktúrákat és expanziós magokat jeleznek a Közép-Duna-medencében — lásd TEJRAL 1999, 255–274.

¹³ A nagy lemezes fibulás női sírok elhelyezkedését vizsgálva Prohászka Péter is úgy véli, hogy ez a temetkezési szokás egyrészt „az elhunyt társadalmi helyzetéből fakadt, illetve a háttérben talán a korabeli települési rendszer vagy az életmód állhat” (PROHÁSZKA 2003, 77).

az erre az időszakra keltezhető települések csekély száma, kis mérete, illetve elszórt szerkezete is mutat (B. TÓTH 2006, 52).¹⁴ A korábbi, szarmata időszakról

eltérő hatalmi struktúra, gazdasági háttér és településszerkezet eredményezte az új temetkezési szokás megjelenését.

A LELETANYAG

A MADÁRFEJES FIBULAPÁR

Az elveszett, rézötvözetből öntött kengyelfibulát, amelynek díszítését sajnos a róla fennmaradt ásatási fotó (2. kép 7), illetve a még restaurálatlan állapotban készült vázlat (2. kép 4–5) alapján nem tudjuk rekonstruálni, a következő jellegzetességek alapján vizsgálhatjuk: kis méret (5 cm), háromszög alakú rugólemez és rombusz alakú tülemez, madárfejes végződés.

Az öntött, ékvéséses díszű kengyelfibulák gyártása az 5. század középső harmadában indult meg (NAGY 1993a, 72; MARTIN 1994, 545–546). A hajdúnánási példányok legjobb párhuzama az erdélyi Szelindekről (Slimnic, Stolzenburg, jud. Sibiu), Nagyszeben közeléből került elő, egy magányosan elhantolt női temetkezésből. A publikáló a sírt az 5. század második felére keltezte (GLODARIU 1974).

A madárfejes végződésű hajdúnánási és szelindeki fibulák kronológiai besorolását a bökénymindszenti (Magyartés-Zalotai-oldal) szórvány (CSALLÁNY 1961, 42), szintén madárfejben végződő, hasonló méretű példányon keresztül a jakovói 5. sír éremmel együtt előkerült fibulapárjának segítségével kísérelhetjük meg.¹⁵ Ebből a temetkezésből ugyanis a — meglehetősen elnagyolt formájú és díszítésű, a rokon daraboknál nagyobb méretű

— fibulával egy érme is előkerült (a nyaklánc borostyán gyöngyei közé fűzve), amely Somogyi Péter új meghatározása szerint Theoderich I. Anastasius nevében vert milánói solidusának (491–500) hamisítványa, aranyozott színesfémből.¹⁶ A jakovói leletnél korábbi lehet mind a bökénymindszenti, mind pedig a szelindeki és a hajdúnánási fibula. Ezeken kívül más kisméretű, félkörös vagy háromszög fejű és rombusz lábú, háromgombos kengyelfibulákat is az 5. század középső harmadára és a század 2. felére keltezték a kutatás.¹⁷

Az öltözet rekonstruálása szempontjából a hajdúnánási fibulapár jelentősége abban áll, hogy *in situ* a két vállon, azaz a *peplos*-dívatnak megfelelően feküdt. A *peplos* a hun korszak és a rákövetkező néhány évtized kedvelt öltözete, amelynek viseletével a gepida területeken 500 körül hagytak fel (MARTIN 1994, 546). Ugyanakkor csak igen kevés olyan sírlelet áll rendelkezésünkre a Tisza-vidékről, amely hitelesen bizonyítja a két vállon összefogott ruhát. Így hordták a D2 és D2/D3 periódus nagy lemezfibuláit, ezek közül rendszeres ásatáson került elő a mezőkövesd-mocsolyási pár (LOVÁSZ 2005, Abb. 3). A kisméretű, öntött kengyelfibulák közül valószínűleg a két vállon feküdtek a mezőkeresztes-cethalmi 3. sír aranyozott ezüst kisfibulái, bár ezt a sírt megbolygatták (SIMONYI 2005, Abb. 3), és

¹⁴ Arról a problémáról, hogy az egymáshoz közel fekvő kisebb lelőhelyek ugyanahhoz a nagyobb, egy időben használt településhez tartoztak-e, vagy kronológiailag egymás után következtek, súlyponteltolódást mutató települési egységekről van-e szó, lásd B. TÓTH 2006, 51–52. A terepbejárások és kisméretű ásatások eredményeit erősítették meg a nagyfelületű feltárások tapasztalatai is: Rákóczi-falván a késő szarmata (4–5. század) és a késő avar (8–9. század) kori településhálózat a gepida korinál jóval sűrűbb volt. A gepida házak ritkán helyezkedtek el, és a település az 5–8–8A lelőhelyek szinte teljes feltárt hosszában fedte a magaspártot. A szórt jellegű gepida települések közül jelenleg ez a legnagyobb feltárt lelőhely az Alföld területén. A 400 után tapasztalható népességsökkenésről a Kárpát-medencei barbarikum egykori szváb területein lásd TEJRAL 1999, 205–271, 238–241, 261–262.

¹⁵ A bökénymindszenti fibulát a madárfejes „lábvégződés” köti a szelindeki és a hajdúnánási darabhoz. A bökénymindszenti és Jakovo-Kormadin-i fibulák viszont egyaránt a Nagy Margit által „Fibeln mit strahlenverzierter Kopfplatte”, azaz sugárdíszes fejlemezű fibulák csoportjába tartoznak (BONA–NAGY 2002, 121–122, Abb. 59).

¹⁶ A Jakovo-Kormadin-i „solidusról” az 1960-as szerb-német (5. sírként; DIMITRIJEVIĆ 1960, 49) és az 1964-es francia (4. sírként; DIMITRIJEVIĆ 1964, Y60) publikációban az szerepel, hogy feltehetően Itáliában, Nagy Theoderich uralkodása idején vert Anastasius éremről van szó (493–518). Mihailo Milinković szíves segítségének, közbenjárásának köszönhető, hogy az érem jó minőségű fotója alapján Somogyi Péter új meghatározást készíthetett: „Goldplattierte Falschmünze mit Buntmetallkern nach einem Solidus des Theoderich im Namen des Anastasius I. Mediolanum, MIB 16 (11.4.491 – um 500). Avers: DNANASTA | SIVSPPAVC – Gewappnete Büste im Dreiviertelprofil mit Speer über die rechte Schulter. Helm mit Diadembändern und Trifolium am Diadem. Revers: VICTORI | AAVCCC [Ligatur aus M und D] I – Victoria links stehend, mit zweilinig gezeichnetem Langkreuz. Stern rechts im Feld. In der Exergue COMOB. Gelocht. An manchen Stellen, so auch an der Stelle der Ligatur, ist die Plattierung nicht mehr vorhanden, sonst in gutem Zustand.” Somogyi Péter történeti értékelése szerint az érem itteni jelenléte összefügghet azzal, hogy Pannonia Sirmiensi a keleti gótok 504-ben visszafoglalták a gepidaktól.

¹⁷ Pl. Bakodpuszta 3. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. CCIII. 4–5), Hács-Béndekpuszta 18. sír (KISS 1995, 297, 306–308, Abb. 12. 3–4), Herkóca/Hrtkovci-Vranja, Srb (DAUTOVA–RUŠEVLJAN 1981, 147–148), Nagyvárad-Szálla tersed-Oradea-Salca Ghețarie, Ro 5. sír (HARHOIU ET AL. 2009, 221, 225, Abb. 5. 6–7), Szentek-Kökényzug 50. sír (CSALLÁNY 1961, 31, Taf. VIII. 4–5). Valószínűleg az egyik legkorábbi ebben a csoportban a bakodpusztai 3. sír fibulája, amelyet elsősorban a nagy lemezfibula alapján Volker Bierbrauer a D2b (420/430–440/450) fázisba keltezt. A hajdúnánási fibula korai keltezését erősíti a háromszög alakú rugólemez is. Vö. Tápé-Lebő 2. sír (CSALLÁNY 1961, 328, 374–375, Taf. XVIII. 1a; TEJRAL 2002, 321; DOBOS 2009, 232–237).

a hajdúnánási legjobb párhuzama, a szelindeki fibulapár is (GLODARIU 1974).¹⁸

A *peplos* viseletének ideje egybeesik a kis sírcsoportban történő temetkezés gyakorlásával, ugyanakkor az 5. század második felében induló soros temetők korai sírjaiban is feltűnik még, amit az ártánd-lencsésdombi 1. sír szép relieffibulái (MESTERHÁZY 2005, 54, Taf. 1. 1–2) és a Szentes-kökényzugi 50. és 66. sírokban a fibula helyzete bizonyít (CSALLÁNY 1961, 31, Taf. VIII. 4–5, 35, Taf. XIII. 2–3).

KÉTSOROS CSONTFÉSŰ

A 183. női sír beütögetett (tűzdelt) hullámvonalakkal és vésett X mintával díszített, kétsoros csontfésűt, a 205. gyermektemetkezés rossz állapotú, nem rekonstruálható agancsfésűt rejtett. A hasonló típusú fésűk az 5. században általánosan elterjedő sírmellékletek.¹⁹ Különösen kedveltek az 5. század 2. felében és a 6. században az alföldi gepida területen, férfi, női és gyermek sírokban egyaránt (CSALLÁNY 1961, 251–254; B. TÓTH 1994, 289–291; BÓNA–NAGY 2002, 95–98). A 183. sír tűzdelt díszű csontfésűjének méretben és díszítésben egyaránt jó párhuzama ismert késő szarmata kori, a 4. század végére–5. század elejére keltezhető települési objektumból (PINTYE 2009, 187, 7. kép 2), és a hasonló díszítésmód az 5. század közepétől a 6. század 1. feléig a gepida településterületen is megjelent (B. TÓTH 1994, 291). A fésűk leggyakrabban megfigyelt sírbeli helyzete a fej környéke, de nem számít kivételesnek a Hajdúnánáson megfigyelt felkar közeli elhelyezkedés sem (B. TÓTH 1994, 290; NAGY 2005a, Abb. 12).

ÖSSZEFOGLALÁS

A hajdúnánási Fűrj-halom-járásban feltárt kis sírcsoport temetkezési rítusa és leletanyaga jól beleillik azoknak a síregyütteseknek a sorába, amelyeket az 5. század 2. feléből a Kárpát-medencéből ismerünk. A 183. női sír fibulái alapján meghatározható *peplos*, azaz a két vállon megtűzött ruha a korszak széles körben elterjedt öltö-zete.²⁰ A sírok etnikai besorolása ebben az időszakban különösen nehéz, az általunk vizsgált területen telepü-

OVÁLIS ÉS D ALAKÚ ÖVCSAT

Az övcsatok közül a 183. és 209. sír vascsatja hosszúkás, a 184. síré inkább kerekded formát képvisel. Az utóbbi ritkább, ám megtalálható az 5. századi temetkezésekben (B. TÓTH 1994, 293). Az ovális és D alakú csatforma a gepida kori sírok általános kísérője (B. TÓTH 1994, 293; BÓNA–NAGY 2002, 122–124, Abb. 61).

CSIPESZ

A bronzból és vasból készült csipeszek ugyan nem tartoznak a leggyakoribb mellékletek közé, de rendszeresen felbukkannak gepida kori női és férfi sírokban. Helyzetük alapján arra gondolhatunk, hogy a tarsolyban tárolták őket (CSALLÁNY 1961, 283; BÓNA–NAGY 2002, 111). Sajnos a hajdúnánási rézötvözet példány elveszett. Annyit megállapíthatunk, hogy az erőteljesen kiszélesedő végű példányok közé tartozott, de esetleges díszítése az ásatási fotón nem ki-vehető.

VASKÉS, TŰZCSIHOLÓ

A tarsoly tartalma volt mind a 209. gyermektemetkezés kisméretű vaskése, mind pedig a 184. férfi(?) sír hosszúkás, kétoldalt enyhén kiszélesedő vastárgya is. Ez utóbbi szerszámnak az átmetszete azt mutatja, hogy éllel rendelkezett, azonban, mivel egyik vége sem törött, biztosan nem nyeles késről van szó. Talán tűzcsiholó, esetleg egyszerű daraboló szerszám lehetett.

léstörténeti érvek alapján leginkább a gepida és a gepida uralom alatt élő iráni népesség jöhet szóba. A lelőhely közel fekszik ahhoz a Felső-Tisza-vidéki gócponthoz, ahol a D2b periódusban és az 5. század közepén a nagy lemezfibulás női síroknak a koncentrációja figyelhető meg. Ezeket Kovrig Ilona alapvető tanulmánya óta a gepida arisztokráciával azonosítja a kutatás (KOVRIK 1951; B. TÓTH 1993, 59).²¹ Másrészt Hajdúnánás környéke az

¹⁸ További, *peplos*-tűként viselt, öntött kengyelfibulák MARTIN 2002, 211–212, Abb. 13.

¹⁹ A fésű sírba kerülésének okát kétféle úton közelíti meg a kutatás: az egyik elképzelés szerint e tárgyak a halotti rítus fontos kellékei, és az elhunyt megfésülése után teszik őket a sírba (CSALLÁNY 1961, 251; BÓNA–NAGY 2002, 95). A másik magyarázat szerint bizonyos esetekben — közvetlenül a koponya alatt/mellett fekvő fésű esetében — arra következtethetünk, hogy a fésűt a hajba tűzték, tehát a viselet elemeként került sírba (BÓNA–NAGY 2002, 97).

²⁰ A *peplos* elterjedését keleti germánokhoz kötik, a Csernyahov–Marosszentanna-kultúrából kiinduló keleti germán/gót viseleti modellként interpretálják (MARTIN 1994, 545). A két vállon megfigyelt fibula a legkülönbözőbb földrajzi területek temetkezései esetén vált a keleti germánok, elsősorban a gótok jelzőjévé, lásd BIERBRAUER 1989, 143, 155, 157; BIERBRAUER 1995, 546, 588.

²¹ E területről, a nagyfelületű feltárásoknak köszönhetően, a magányos elit sírok mellett már kis sírszámú temetőt is ismerünk az 5. század kö-zépső harmadából: 23 sír került elő Nagykálló–Hangod lelőhelyen (Beck Attila előadása a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2012. május 16-i rendezvényén).

5. század 2. felétől a Gepida Királyságként meghatározott földrajzi régió (vö. BÓNA 1984, 24. térkép; CSEH 1999, 41, 1. kép) északi határán helyezkedik el.²² A három elemzett sír közvetlen közelében került elő, a szomszédos Hajdúnánás-Fürj-halom-dűlő lelőhelyen, egy 73

síros, soros rendszerű temető,²³ amelyet az 5. század 2.–6. század 1. felére keltezhetünk, és az 5. század átmeneti jellege, gyorsan változó társadalma után a terület konszolidációját, a nagyobb/hosszabb ideig lakott települési egységek megjelenését bizonyítja.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is köszönöm a feltárás vezetőinek, hogy a leletanyagot feldolgozás céljából a rendelkezésemre bocsátották. A Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában lévő antropológiai anyag vizsgálatát Pap Ildikó és Hajdu Tamás végezte el, amiért hálás köszönettel tartozom nekik. A leírások során őket idézem. Az ELTE BTK Régészettudományi Intézete feltárásából származó rákóczipfalvi szarmata és gepida

településanyag Masek Zsófia doktori disszertációjának a témája, az adatokat neki köszönöm. A Jakovo-Kormadin-i éremmel kapcsolatos új adataiért Somogyi Péternek tartozom köszönettel. A leletanyag feldolgozása az OTKA PD 104728. sz. pályázata és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00468/13) segítségével valósulhatott meg.

IRODALOM

- BÁCSMEGI–GUBA 2007: Bácsmegi G. – Guba Sz.: *Letűnt korok emlékezete. Szurdokpuszti régimúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében*. Szurdokpuszti 2007.
- BIERBRAUER 1989: Bierbrauer, V.: Ostgermanische Oberschichtgräber der römischen Kaiserzeit und des frühen Mittelalters. *Archaeologia Baltica (Peregrinatio Gothica)* 8 (1989) 39–106.
- BIERBRAUER 1995: Bierbrauer, V.: Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien. *Jarbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 38 (1991/2 [1995]), 541–592.
- BÓNA 1984: Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története I/1*. Szerk.: Bartha A. Budapest 1984, 265–374.
- BÓNA 1991: Bóna, I.: *Das Hunnenreich*. Budapest–Stuttgart 1991.
- BÓNA 2002: Bóna, I.: Barabás-Bagolyvár. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Die Gräberfelder der Gepiden am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest 2002, 17–21.
- BÓNA 2002a: Bóna, I.: Domoszló-Víztároló. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Die Gräberfelder der Gepiden am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest 2002, 27–28.
- BÓNA–SZABÓ 2002: Bóna, I. – Szabó, J. Gy.: Tarnaméra-Urak dűlője. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Die Gräberfelder der Gepiden am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest 2002, 240–242.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.
- CSEH 1999: Cseh J.: Régészeti adalékok egy Zagyva-parti gepida településről. Falusi parasztgazdaságok a Tisza-mentén az V–VI. század fordulóján. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Szerk.: Havassy P. Gyulai Katalógusok 7. Gyula 1999.
- CSEH 2005: Cseh, J.: Szolnok-Zagyva-part, Alcsi. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 18–33.
- DAUTOVA-RUŠEVLIJAN 1981: Dautova-Ruševljan, V.: Ein germanisches Grab auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien. *Archaeologia Jugoslavica* 20–21 (1980–1981) 1981, 146–153.
- DIMITRIJEVIĆ 1960: Dimitrijević, D.: Gepidska nekropola „Kormadin” kod Jakova. — Die gepidische Nekropole „Kormadin” bei Jakovo. *Rad Vojvodinskih Muzeja* 9 (1960) 5–50.
- DIMITRIJEVIĆ 1964: Dimitrijević, D.: Le cimetière gépide à „Kormadin” près de Jakovo en Srem, Serbie. *Inventaria Archaeologica* 7 (1964) Y57–Y66.
- DOBOS 2009: Dobos, A.: Gepidic finds from Căpușu Mare (Cluj county). *Ephemeris Napocensis* 19 (2009) 219–242.
- GLODARIU 1974: Glodariu, I.: Ein Grab aus dem 5. Jahrhundert in Slimnic (Rumänien). *Germania* 52/2 (1974) 483–489.
- HARHOIU 1997: Harhoiu, R.: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Archaeologia Romanica 1. Bukarest 1998.

²² Akárcsak a mezőkeresztes-cethalmi sírcsoport (SIMONYI 2005, 206).

²³ M3 40. lelőhely, az ELTE BTK Régészettudományi Intézet feltárása 2004-ben, ásatásvezető Szabó Gábor és Rácz Zsófia: MÁRKUS 2005 (tévesen M3 41. lelőhelyként szerepel a jelentésben).

- HARHOIU–GÁLL–LAKATOS 2009: Harhoiu, R. – Gáll, E. – Lakatos, A.: Gräberfeldsteile von Oradea-Salca Ghețarie aus dem 5. und 10.–11. Jahrhundert. *Archaeologiai Értesítő* 134 (2009) 217–258.
- KISS 1995: Kiss, A.: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1995) 275–342.
- KOVRIK 1951: Kovrig I.: A tiszalöki és a mádi lelet. — Находки в сс. Тиссалёк и Мад. *Archaeologiai Értesítő* 78 (1951) 113–120.
- KOVRIK 1959: Kovrig, I.: Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1957–1959) 209–225.
- LOVÁSZ 2005: Lovász, E.: Mezőkövesd-Mocsolyás. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 50–53.
- MÁRKUS 2005: Márkus G.: Hajdúnánás, Fürj-halomdűlő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 — Archaeological Investigations in Hungary 2004*. Budapest 2005, 228–229.
- MARTIN 1994: Martin, M.: Fibel und Fibeltracht. K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. *Reallaexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 8, Lieferung 5/6 (1994) 541–582.
- MARTIN 2002: Martin, M.: „Mixti Alamannis Suevi”? Der Beitrag der alamannischen Gräberfelder am Basler Rheinknie. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 195–224.
- MESTERHÁZY 2005: Mesterházy, K.: Ártánd-Lencsésdomb. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 54–56.
- MRT 8: Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás IV/2*. Magyarország régészeti topográfiája 8. Budapest 1989.
- NAGY 1993: Nagy M.: Gepida temetkezés és vallási élet. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993, 60–61.
- NAGY 1993a: Nagy M.: Gepida fibulák. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993, 70–73.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Gyulavári. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 64–79.
- NAGY 2005a: Nagy, M.: Szőreg-Téglagyár. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 120–202.
- PÁRDU CZ 1959: Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1959) 309–398.
- PINTYE 2009: Pintye G.: A Kárpát-medencei sarmata települések csontfésűi. — Die Beinkämme der Sarmatensiedlungen im Karpatenbecken. *Archaeologiai Értesítő* 134 (2009) 165–195.
- PROHÁSZKA 2003: Prohászka P.: A perjámosi sír (1885) és helye az 5. századi lemezfibulás női temetkezések között. — Das Grab von Perjámos (1885) und seine Stellung innerhalb der Frauenbestattungen mit Blechfibeln aus dem 5. Jahrhundert. *Archaeologiai Értesítő* 128 (2003) 71–93.
- RÁCZ–SZENTHE 2010: RácZ Zs. – Szenthe G.: Avar temető Hajdúnánás határában. — Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009 (2010) 309–335.
- SIMONYI 1999: Simonyi E.: Gepida temető Mezőkeresztes-Cethalom. — Gepidisches Gräberfeld in Mezőkeresztes-Cethalom. In: *A népvándorlás kor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai*. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 72–87.
- SIMONYI 2005: Simonyi, E.: Mezőkeresztes-Cethalom. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 205–208.
- SZABÓ 1975: Szabó J. Gy.: Kisköre-Pap tanya. *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 28 (1975) 78–79.
- TEJRAL 1999: Tejral, J.: Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Hrsg.: Fischer, Th. – Precht, G. – Tejral, J. Köln–Brno 1999.
- TEJRAL 2002: Tejral, J.: Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 313–358.
- TEJRAL 2012: Tejral, J.: Cultural or ethnic changes? Continuity and discontinuity on the Middle Danube ca. A.D. 500. In: *The Pontic-Danubian realm in the period of the Great Migration*. Ed.: Ivanišević, V. – Kazanski, M. Paris–Beograd 2012, 115–188.
- B. TÓTH 1993: Tóth Á.: Gepida régészeti hagyaték. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993, 58–60.
- B. TÓTH 1993a: Tóth Á.: Érmihályfalva. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993, 84–85.
- B. TÓTH 1994: B. Tóth Á.: Kora népvándorláskori sírok Tápé-Széntégláégetőn. — Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Tápé-Széntégláégető. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. — Von der Steinzeit bis zum Mittelalter*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 285–309.
- B. TÓTH 2006: B. Tóth, Á.: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Budapest 2006.

GRÄBER AUS DEM 5. JAHRHUNDERT VON NORDOST-UNGARN
(FUNDORT HAJDÚNÁNÁS-FÜRJ-HALOM-JÁRÁS)

Im September 2005 wurden drei Gräber aus dem 5. Jahrhundert während Autobahngrabungen in Nordost-Ungarn, am Fundort Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3-41A, Kom. Hajdú-Bihar) entdeckt (Abb. 1). Am selben Fundort sind außerdem sarmatenzeitliche Siedlungsfunde und Bestattungen, bzw. ein Kleingräberfeld aus der Awarenzeit bekannt (Anm. 1 und 2).

Das anthropologische Material der hiermit analysierten drei Bestattungen lässt den Schluss zu, dass es sich um eine 45–55 Jahre alte Frau, einen 35–45 Jahre alten Mann (?) und ein 8–9 Jahre altes Kind handelt.

Das Bestattungsritus und das Fundmaterial entsprechen den Charakteristika des archäologischen Materials des 5. Jahrhunderts hinein.

Die Hauptmerkmale des Ritus sind die Orientierung in Richtung W–O (SWW–NOO) und die Verwendung von kleiner Gräbergruppe (statt größeren Gräberfelder). Beide sind grundlegende Erscheinungen dieser Zeit, unabhängig von sozialen Status der Bestatteten (vgl. Anm. 13). Die ähnlichen kleinen Bestattungsorte wurden in der ungarischen Forschung meistens als Familiengräberfelder oder Bestattungsplätze neben Einzelhöfe interpretiert. Ohne DNS-Analyse kann eine Verwandtschaft der Bestatteten nicht bewiesen werden. Diese Gräberfeldform steht wahrscheinlich auch mit einer Bevölkerungsabnahme im 5. Jahrhundert in Zusammenhang (was im Vergleich mit der intensiv Sarmatischen Besiedlung des 4. Jahrhunderts sehr auffällig scheint). Die Vermutung kann auch durch die äußerst sporadischen Siedlungsfunde dieser Zeit bekräftigt werden. Neue Machtstrukturen, wirtschaftliche Gründe und Siedlungsstrukturen zogen die neuen Bestattungsrituale zur nach sich.

Die Analyse der Beigleitfunde wird leider dadurch erschwert, dass einige wichtige Metallobjekte im Museum von Debrecen nicht vorhanden sind. Im Grab 183/213 lag ein Fibelpaar (nicht vorhanden), Perlen, Knochenkamm und Gürtelschnalle, bzw. Tierknochen in der Verfüllung. Im Grab 184/214 war vermutlich eine Tasche mit einer Eisenschnalle, Bronzepinzette (nicht vorhanden), mit Eisenwerkzeug (Feuerstahl?) und Feuerstein, außerdem eine Gürtelschnalle, bzw. im Beckenbereich Holz- und Lederreste, die von der Ausgräberin Katalin Sebök als die Reste eines Totenbattes identifiziert wurden. In der Kinderbestattung

209/250 wurden Gürtelschnalle, Kammreste und Eisenmesser gefunden (Abb. 2–6).

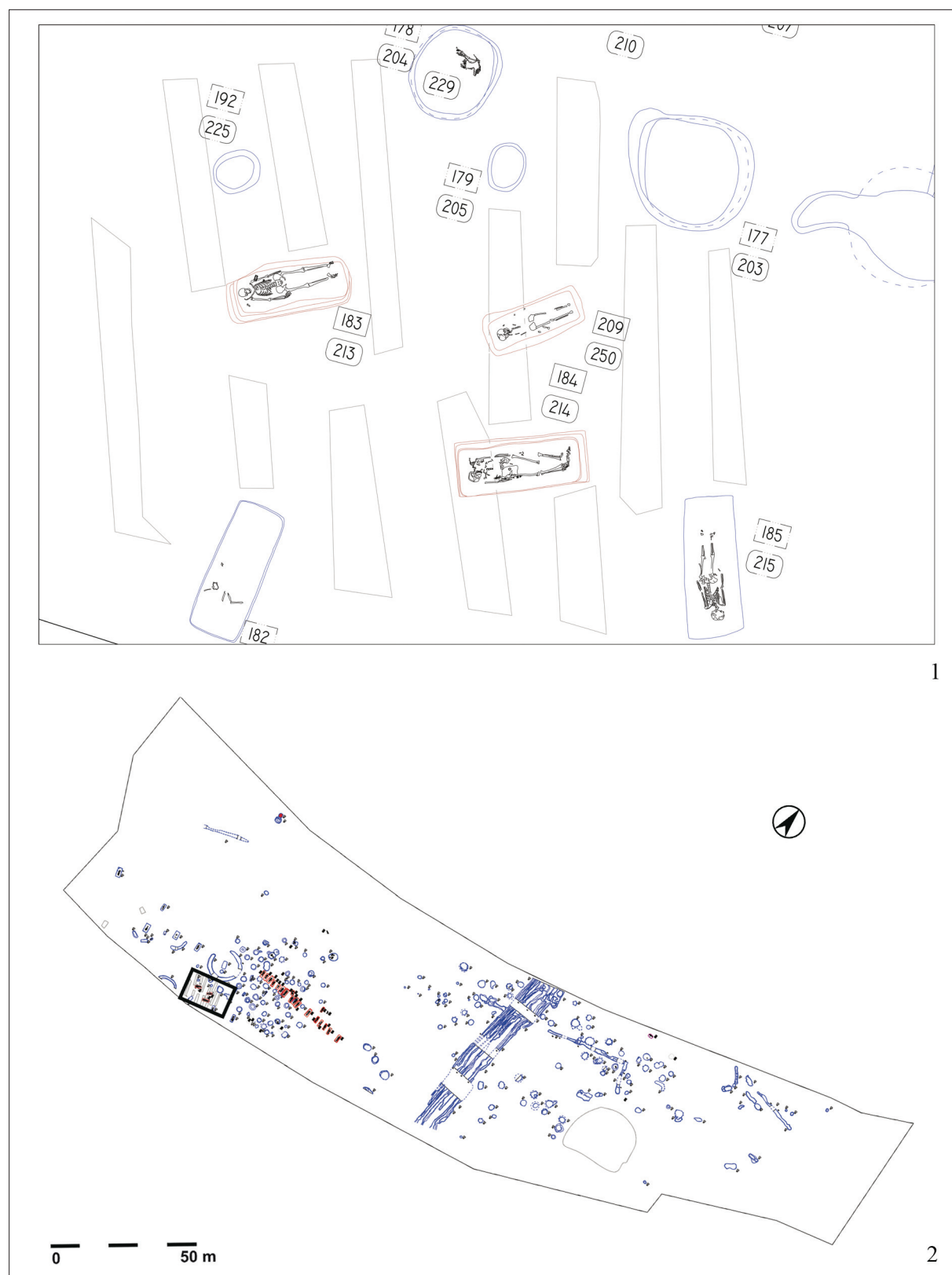
Das im Frauengrab entdeckte kleine (5 cm), gegossene Bügelfibelpaar mit dreieckiger Kopfplatte, rautenförmiger Fußplatte und Vogelkopfbende ist leider auch nicht vorhanden, seine Eigenschaften kann man nur aufgrund der Grabungsfotos und -Skizzen studieren. Die besten Analogien der Fibel wurden in Slimnic bei Hermannstadt (rum. Sibiu, ung. Nagyszeben) in Transsylvanien und in „Bökénymindszent“ in Südostungarn gefunden. Die zeitliche Einordnung dieser Fibelfunde in die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts wurde von einem – etwas späteren – Münzdatierten Frauengrab aus Jakovo-„Kormadin“ (Serbien) ermöglicht (Neubestimmung der Münze von Péter Somogyi in Anm. 18).

Die Fibeln lagen der *Peplos*-Mode entsprechend bei den Schultern. Die *Peplos*-Kleidung ist eine beliebte Modeerscheinung der Hunnenzeit und der darauf folgenden Jahrzehnten in dem Karpatenbecken – in Ost-Ungarn etwa bis zum 500 –, trotzdem kennt man aus diesem Gebiet nur sehr wenige Beispiele aus authentischen Ausgrabungen, bzw. ungestörten Gräbern.

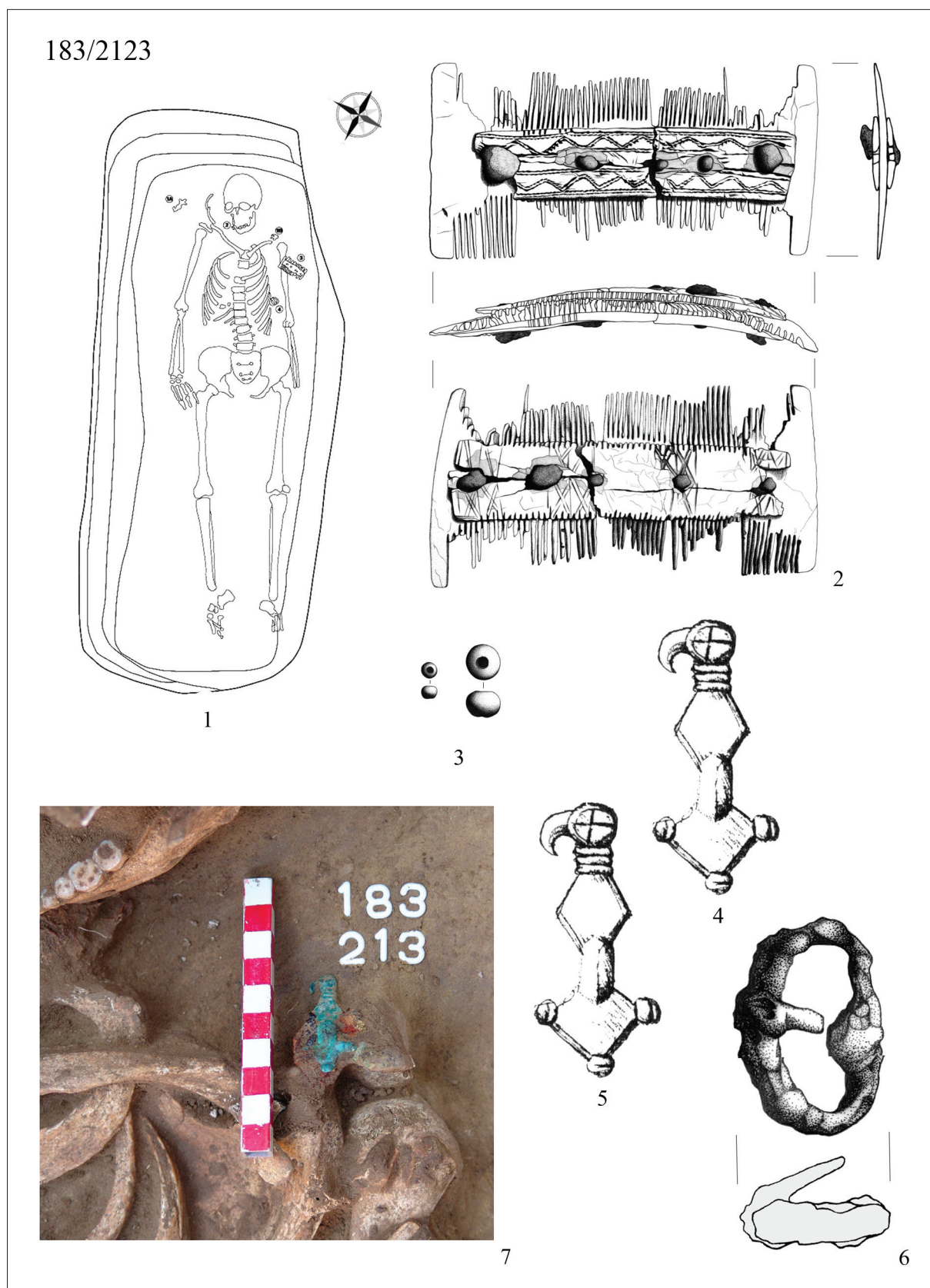
Das Kleingräberfeld von Hajdúnánás-Fürj-halom-járás lag nicht weit von dem Obertheißgebiet, wo eine Konzentration von gut ausgestatteten Frauengräbern mit großen Blechfibeln aus der Phase D2b, bzw. Mitte 5. Jahrhundert zu beobachten ist. Diese wurden in der ungarischen Forschung meist als gepidische Elitenbestattungen interpretiert. Zugleich lag der Fundort in einem Gebiet, in welchem ab der 2. Hälfte des 5. Jahrhunderts die nördliche Grenze des Gepidischen Königreichs vermutet wird. Trotzdem ist eine ethnische Interpretation der Bestatteten nicht möglich, weil die ethnischen Veränderungen des 5. Jahrhunderts, hauptsächlich der „Schicksal“ der früher hier ansässigen iranischen Bevölkerung eine wenig erforschte Frage der Archäologie des Karpatenbeckens ist.

An dem benachbarten Fundort von Hajdúnánás-Fürj-halom-dűlő (M3-40) wurde ein Reihengräberfeld mit 73 Bestattungen (2. Hälfte 5. Jhs.–1. Hälfte 6. Jhs.) ausgegraben. Dieser größere Bestattungsort zeigt schon eine Konsolidation nach dem Übergangszustand der Hunnenzeit bzw. des 5. Jahrhunderts und beweist das Erscheinen von größeren und längere Zeit bewohnten Siedlungseinheiten.

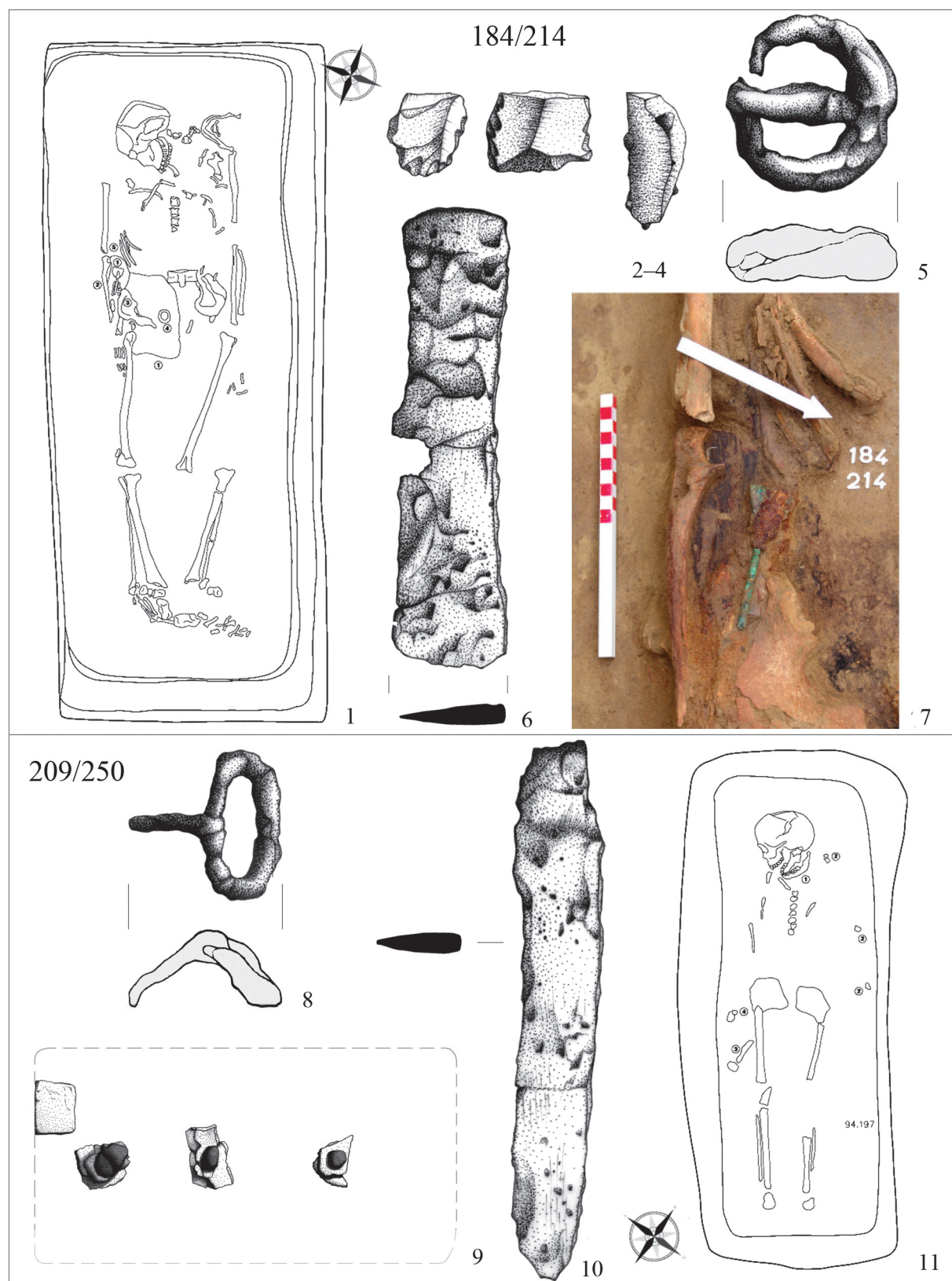

I. kép: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A lelőhely). 1: Az 5. századi sírok elhelyezkedése; 2: A feltárt terület összesítő térképe
 Abb. 1: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (Fundort M3 41/A). 1: Gräber aus dem 5. Jahrhundert; 2: Gesamtplan des freigelegten Areals

2. kép: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A lelőhely). 183/213. sír. M: 1: 1:20; 2: 1:2; 3–6: 1:1; 7: méretarány nélkül
 Abb. 2: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (Fundort M3 41/A). Grab 183/213. M: 1: 1:20; 2: 1:2; 3–6: 1:1; 7: ohne Maßangaben

3. kép: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A lelőhely). 1–7: 184/214. sír; 8–11: 209/250. sír. M: 1, 11: 1:20; 2–6, 8, 10: 1:1; 9: 1:2; 7: méretarány nélkül
Abb. 3: Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (Fundort M3 41/A). 1–7: Grab 184/214; 8–11: Grab 209/250. M: 1, 11: 1:20; 2–6, 8, 10: 1:1; 9: 1:2; 7: ohne Maßangaben